

УДК 811.161.2'367.52

Кондратенко Н. В.

ДИСКУРСИВНА ПАРАДИГМА ДОСЛІДЖЕНЬ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

У статті обґрунтовано дискурсивний статус художнього тексту та визначено роль тексту в акті художньої комунікації. Просліджено динаміку дослідження художнього тексту в лінгвістиці у світлі різних методологічних підходів та представлено комунікативно орієнтований підхід до аналізу явищ художньої комунікації.

Ключові слова: художній дискурс, художній текст, художня комунікація, науковий підхід.

Кондратенко Н. В. Дискурсивна парадигма дослідження художественного текста. В статье определен дискурсивный статус художественного текста и очерчена роль текста в акте художественной коммуникации. Прослежена динамика исследования художественного текста в лингвистике в аспекте различных методологических подходов и представлен коммуникативно ориентированный подход к анализу художественной коммуникации.

Ключевые слова: художественный дискурс, художественный текст, художественная коммуникация, научный подход.

Kondratenko N. V. Discursive paradigm of research of a literary text. The article defines discursive status of a literary text and outlines the role of the text in the act of literary communication. It also shows the dynamics study of a literary text in linguistics in terms of different methodological approaches and presents communicatively oriented approach to the analysis of literary communication.

Key words: literary discourse, literary text, literary communication, scientific approach.

Актуальність статті. Дослідження художнього тексту як цілісного явища започатковано в працях з лінгвостилістики першої половини ХХ ст.: вони містили аналіз окремих мовних одиниць у текстовій тканині художніх творів в аспекті лінгвопоетики, що зумовило домінування синкретичних наукових розвідок – не так лінгвістичного, як загальнофілологічного типу. Комплексна методологічна настанова спричинила появу ґрунтовних розвідок, присвячених вивченню структури та стилістики тексту, а також уможливила розвиток комплексних філологічних досліджень, що визначили подальші тенденції аналізу тексту. Текст як процес і результат мовленнєвої діяльності людини отримав статус окремого об'єкта наукового дослідження лише в другій половині ХХ ст. Насамперед це проблема постала в центрі уваги таких науковців, як І. Гальперін, І. Колегаєва, В. Кухаренко, Л. Лосєва та ін. Саме тоді виникла необхідність чіткої дефініції нововведеного поняття, яке й досі належить до багатозначних. Кожна наукова праця з лінгвістики тексту передбачає обов'язкову дефініцію її стрижневого поняття, проте це спричинило численні спроби визначити текст, але унеможливило одностайність у підході до тлумачення такого складного явища, що і визначає актуальність нашої наукової розвідки.

Мета статті – окреслити новий підхід до вивчення художнього тек-

сту як компонента акту художньої комунікації з огляду на його дискурсивну сутність. Мета зумовила розв'язання таких завдань: представити основні методологічні підходи до вивчення художнього тексту в мовознавстві, окреслити роль художнього тексту в комунікативній взаємодії, обґрунтувати дискурсивний характер художнього тексту.

Об'єктом дослідження слугував художній текст, а **предметом** – його дискурсивні маркери та показники.

На межі ХХ–ХХІ століть лінгвістичні розвідки, присвячені аналізу художнього тексту, відповідали різним методологічним настановам дослідників і відповідно ми уналежнюємо їх до різних методологічних підходів щодо вивчення художнього тексту.

Антропоцентричний підхід пов'язаний з інтерпретацією тексту з позицій автора й читача, у центрі цього підходу постає теорія мовної особистості, «стимулом якої стало усвідомлення пріоритетності особистісних витоків у мові» [4, 14]. Особливим досягненням цього підходу є використання психолінгвістичних методів у вивченні тексту, тобто аналізу процесів породження та сприйняття тексту мовцем і реципієнтом. З огляду на це основними проблемами антропоцентричних досліджень постають проблеми розуміння тексту (Г. Богін, О. Залевська та ін.). Цей підхід було актуалізовано в концепції В. Кухаренко, згідно з якою основною категорією художнього тексту є концептуальність, а весь процес інтерпретації становить «скрупульозні пошуки засобів вираження концепту, що концентрує в собі результати авторського освоєння дійсності та пропаганду їх читачеві» [9, 80].

Когнітивний підхід зумовлений тлумаченням тексту як складного знака, що «виражає знання письменника про дійсність, реалізовані у формі індивідуально-авторської картини світу» [1, 24]. Актуальним наразі стає «дослідження мови творів чи окремого твору письменника через текст – як цілісної мовної єдності, у якій переплітаються картина світу народу, мовою якого пише письменник, та індивідуальна художня картина світу письменника, його світобачення» [16, 497]. Зважаючи на це, наукові праці, виконані в межах згаданого підходу, містять аналіз концептосфери або специфіки мовного моделювання, або категоризації художнього світу (О. Кагановська, І. Мінакова, Л. Петрова та ін.). Когнітивний підхід до тексту уможливив поглиблення семантичного аналізу: дослідники зосередилися на пошуку концептів у тексті та концептуальному просторі, ментальних моделей і фреймів.

Комунікативний (дискурсивний) підхід вважаємо окремим методологічним напрямом у вивченні тексту й найперспективнішим із зазначених вище. Про це свідчать останні наукові розвідки в галузі дослідження художнього тексту (див. праці А. Баранова, Ф. Бачевича, В. Богданова, О. Каменської, І. Колегаєвої, О. Селіванової та ін.). Зокрема, М. М. Михайлов у книзі, присвяченій аналізу художнього тексту, послуговується лише терміном «дискурс» для найменування художнього (літературного) тексту, коментуючи це в такий спосіб: «аналіз дискурсу перемикає увагу з тексту як такого на прагматичні моменти, що визначили ті або ті його особливості, без

урахування яких неможлива його правильна інтерпретація» [11, 8]. Дискурсивний підхід скерований на актуалізацію прагматичного чинника в тексті як вияву комунікативного наміру мовця й реципієнта. Особливо це важливо для дослідження дискурсивної природи художнього тексту, інтенційність якого потребує ґрунтовних лінгвістичних розвідок. І. Колегаєва окреслює цю специфічну рису художнього тексту в аспекті його гетерогенності [7, 75–76].

Зважаючи на це, традиційний підхід до художнього тексту обмежував його дослідження лише за граматичними і стилістичними параметрами. Усі науковці зосереджували увагу на внутрішніх властивостях тексту – текстових одиницях, граматичних категоріях, зв'язках і стилістичних засобах. Навіть вивчення семантики художнього тексту стосувалося насамперед змістових зв'язків між текстовими одиницями. Розвиток дискурсології як окремої лінгвістичної дисципліни й поширення у вітчизняній науці дискурс-аналізу, який М. Л. Макаров називає новою парадигмою вивчення наукового спілкування [10, 90], зумовив появу нових комунікативно орієнтованих теорій, проте художній дискурс навіть не ставав об'єктом дослідження. Так, сучасні типології не містять поняття художнього дискурсу, але в них наявні визначення таких дискурсів, як літературний (поетичний) [12, 76] або художньо-белетристичний (на підставі тематичного аспекту повідомлення) [2, 17]. Така ситуація зумовлена панівним лінгвістичним підходом, що актуалізує діяльнісний, процесуальний аспект дискурсу. Наприклад, В. В. Красних подає дефініцію дискурсу як вербалізованої мовленнєво-розумової діяльності, що становить сукупність процесу й результату та має власне лінгвістичний і екстралінгвістичний аспекти [8, 113].

Останнім часом з'являються наукові розвідки, присвячені аналізу художнього дискурсу, точніше доведенню дискурсивного статусу художнього тексту. З огляду на це наведемо міркування Дж. Сьорля стосовно вигадки в художньому творі: «не існує жодних синтаксичних або семантичних ознак тексту, щоб уможливити ідентифікацію тексту як художнього твору, це, так би мовити, прагматична настанова, яку автор приймає щодо нього, і ця настанова залежить від сукупності авторських намірів, коли він пише або в інший спосіб створює текст» [15]. Отже, для визначення художнього твору недостатньо враховувати лише власне текстові параметри, йдеться передусім про прагматичну настанову мовця (автора), яка досить специфічна. Використання терміна «дискурс» щодо художнього твору і розмежування понять «художній текст» / «художній дискурс» є дискусійним питанням сучасної лінгвістики. Зокрема, В. Г. Борботько уможливорює існування художнього дискурсу, фактично ототожнюючи його зі звичайним цілісним текстовим утворенням [3, 30], а М. Я. Димарський категорично заперечує цей підхід з огляду на те, що «поняття дискурсу до художнього тексту (класичного типу) вжити не можна», проте дослідник загалом вважає, що «текст на порядок складніший за дискурс (зокрема, художній), тому що він становить „згорнуту” комунікацію» [5, 44].

Специфікою художнього дискурсу є мовленнєва діяльність мовця, який «удає», що здійснює певний комунікативний намір. Реципієнт розуміє несправжність цих намірів завдяки низці конвенцій, які тимчасово припи-

няють нормальну дію правил стосовно мовленнєвих актів і світу [15]. Зважаючи на це, прагматична настанова автора є основним параметром для визначення статусу знакового утворення як художнього твору, тобто йдеться про дискурсивну діяльність мовця, що виходить за межі власне тексту й уможливорює тлумачення художнього твору як особливого типу дискурсу.

Крім мовця, для визначення дискурсивного статусу художнього тексту потрібно зважати на чинник адресата – читача, якого останнім часом дослідники висувують на перший план, а його роль у сприйнятті та розумінні тексту навіть заступає вагомість ролі автора: «процес сприйняття чи „привласнення” і „споживання” письмового тексту як художнього продукту є не менш загадковим явищем, а можливо, навіть і подією, ніж феномен народження тексту в мерехтливому мереживі гри літер, знаків, значень» [6, 182]. Репрезентуючи активну позицію реципієнта, лінгвісти пропонують і нове визначення дискурсу як процесу взаємодії тексту й читача, який може враховувати авторські рекомендації, а може й порушувати їх, додаючи нову інформацію, інтерпретуючи тощо. Читач за таких умов є обов'язковим компонентом функціонування художнього твору, який функціонує лише в процесі сприйняття та інтерпретації, тобто в комунікативному акті читання (або слухання). Сучасні художні твори навіть містять своєрідні дискурсивні маркери, апелюючи до читача, який здійснює акт читання. Не випадково стає актуальним термін «дискурс читача», що вказує на комунікативну діяльність реципієнта, тобто розуміння, інтерпретацію, «добудовування» художнього тексту.

Такий підхід репрезентує поширене в лінгвістиці поняття про дискурс як про комунікативну ситуацію в сукупності з її складниками [14, 42], де комунікативна ситуація становить тричленний акт: автор (мовець) – художній текст – читач (реципієнт). Однак тут ідеться не просто про фіксацію художнього тексту як повідомлення в комунікативному акті та актуалізацію комунікативних ролей автора й читача. Ми маємо на увазі особливий тип дискурсивної діяльності комунікантів, що перетворює текст на художній дискурс та уможливорює його сприйняття як художнього твору.

Стосовно тлумачення художнього тексту як предмета дискурс-аналізу можемо послатися на висновок Л. Філіпс та М. Йоргенсен щодо аспектів, які можна брати до уваги, описуючи різноманітні дискурси: аспекти світу, яким дискурси надають значення; специфічні засоби, за допомогою яких виражає значення кожний дискурс; сфери, де існує відкрита боротьба між різними уявленнями про світ; будь-які переконання, наявні в усіх дискурсах і витлумачені як здоровий глузд [17, 222]. Отже, художній текст здатний виступати одним із компонентів акту художньої комунікації, представляючи особливу художню реальність, яка, поєднуючись із дискурсами автора та читача, створює новий тип дискурсу – художній. Цей підхід до аналізу дискурсу К. Д. Сєдов називає прагматичним: такий аналіз «структури дискурсу уможливорює розуміння його як арени взаємодії учасників мовленнєвого акту: мовця (автора тексту), слухача (адресата тексту) і тієї реальності, що віддзеркалено в тексті» [13, 30]. В українському мовознавстві домінує прагматичне тлумачення дискурсу, цей підхід ми окреслимо схематично

як *дискурс* = *текст* + *комунікативна ситуація*. У разі дослідження художнього дискурсу йдеться про художній текст, що є процесом і результатом дискурсивної діяльності автора та читача.

Отже, використання термінологічного поняття «художній дискурс» на позначення комунікативного утворення, що становить художній текст у процесі його створення і сприйняття, є цілком виправданим з огляду на прагматичний підхід до розуміння дискурсу. З одного боку, дискурсивна діяльність автора художнього тексту передбачає актуалізацію мовленнєвих актів, що тимчасово порушують конвенції співвідношення тексту й реальності, а з іншого – дискурсивна діяльність читача актуалізує та розвиває авторські наміри, часом додаючи власні, вибудовуючи майже новий, інший художній текст. Художній текст перебуває в центрі дискурсивного утворення як повідомлення, що занурюється в комунікативну ситуацію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабенко Л. Г. Лингвистический анализ художественного текста. Теория и практика : [учебник; практикум] / Л. Г. Бабенко, Ю. В. Казарин. – М. : Флинта, Наука, 2003. – 496 с.
2. Бацевич Ф. С. Лінгвістична генетика : проблеми і перспективи / Ф. С. Бацевич. – Львів : ПАІС, 2005. – 264 с.
3. Борботько В. Г. Принципы формирования дискурса : От психолингвистики к лингвосинергетике / В. Г. Борботько. – [2-е изд.]. – М. : КомКнига, 2007. – 288 с.
4. Ворожбитова А. А. Теория текста : антропоцентрическое направление : [учебн. пособие] / А. А. Ворожбитова. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М. : Высшая школа, 2005. – 367 с.
5. Дымарский М. Я. Проблемы текстообразования и художественный текст : На материале русской прозы XIX-XX вв. / М. Я. Дымарский. – [3-е изд., испр.]. – М. : КомКнига, 2006. – 296 с.
6. Зубрицька М. Homo legens : Читання як соціокультурний феномен / М. Зубрицька. – Львів : Літопис, 2004. – 352 с.
7. Колегаева И. М. Текст как единица научной и художественной коммуникации / И. М. Колегаева. – Одесса : ОГУ им. И. И. Мечникова, 1991. – 122 с.
8. Красных В. В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? / В. В. Красных. – М. : Гнозис, 2003. – 375 с.
9. Кухаренко В. А. Интерпретация текста / В. А. Кухаренко. – М. : Просвещение, 1988. – 192 с.
10. Макаров М. Основы теории дискурса / М. Макаров. – М. : Гнозис, 2003. – 280 с.
11. Михайлов Н. Н. Теория художественного текста : [учебн. пособие] / Н. Н. Михайлов. – М. : Издательский центр «Академия», 2006. – 224 с.
12. Почепцов Г. Г. Теория коммуникации / Г. Г. Почепцов. – М. : Рефл-бук ; К. : Ваклер, 2001. – 656 с.
13. Седов К. Ф. Дискурс и личность : Эволюция коммуникативной компетенции / К. Ф. Седов. – М. : Лабиринт, 2004. – 320 с.
14. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации : [монограф. учебн. пособие] / Е. А. Селиванова. – К. : ЦУЛ ; Фитосоциоцентр, 2002. – 336 с.
15. Серль Дж. Р. Логический анализ художественного дискурса [Электронный ресурс] / Дж. Р. Серль // Логос. – 1999. – № 3 (13). – Режим доступа до журналу: http://www.ruthenia.ru/logos/number/1999_03/1999_3_04.htm.
16. Сологуб Н. М. Поняття «індивідуальний стиль письменника» в контексті сучасної лінгвістики / Н. М. Сологуб // Науковий вісник Чернівецького університету. Слов'янська філологія. – Чернівці, 2001. – Вип. 117-118. – С. 34-39.
17. Филипс Л. Дж. Дискурс-анализ. Теория и метод ; [пер. с англ.] / Л. Дж. Филипс, М. В. Йоргенсен. – Харьков : Гуманитарный центр, 2004. – 336 с.

REFERENCES

1. Babenko, L. G., Kazarin, Ju.V. (2003). Lingvisticheskij analiz hudozhestvennogo teksta. Teorija i praktika : [učebnik; praktikum]. M. : Flinta, Nauka.
2. Bacevich, F. S. (2005). Lingvistichna genologija : problemi i perspektivi. L'viv : PAIS.
3. Borbot'ko, V. G. (2007). Principy formirovanija diskursa : Ot psiholingvistiki k lingvosinergetike. M. : KomKniga.
4. Vorozhbitova, A. A. (2005). Teorija teksta : antropocentricheskoe napravlenie : [učebn. posobie]. M. : Vysshaja shkola.
5. Dymarskij, M. Ja. (2006). Problemy tekstoobrazovanija i hudozhestvennyj tekst : Na materiale russkoj prozy XIX-XX vv. M. : KomKniga.
6. Zubric'ka, M. (2004). Homo legens : Chitannja jak sociokul'turnij fenomen. L'viv : Litopis.
7. Kolegaeva, I. M. (1991). Tekst kak edinica nauchnoj i hudozhestvennoj kommunikacii. Odessa : OGU im. I. I. Mechnikova.
8. Krasnyh, V. V. (2003). «Svoj» sredi «chuzhih»: mif ili real'nost'? M. : Gnozis.
9. Kuharenko, V. A. (1988). Interpretacija teksta. – M. : Prosveshhenie.
10. Makarov, M. (2003). Osnovy teorii diskursa. M. : Gnozis.
11. Mihajlov, N. N. (2006). Teorija hudozhestvennogo teksta. M. : Izdatel'skij centr «Akademija».
12. Počepcov, G. G. (2001). Teorija kommunikacii. M. : Refl-buk ; K. : Vakler.
13. Sedov, K. F. (2004). Diskurs i lichnost' : Jevoljucija kommunikativnoj kompetencii. M. : Labirint.
14. Selivanova, E. A. (2002). Osnovy lingvisticheskoi teorii teksta i kommunikacii : [monograf. učebn. posobie]. K. : CUL ; Fitosociocentr.
15. Serl', Dzh. R. (1999). Logicheskij analiz hudozhestvennogo diskursa. Logos. 3 (13). Rezhim dostupu do zhurnalnu: http://www.ruthenia.ru/logos/number/1999_03/1999_3_04.htm.
16. Sologub, N. M. (2001). Ponjattja «individual'nij stil' pis'mennika» v konteksti suchasnoï lingvistiki. Naukovij visnik Chernivec'kogo universitetu. Slov'jans'ka filologija. (117-118), 34-39.
17. Filips, L. Dzh. (2004). Diskurs-analiz. Teorija i metod. Har'kov : Gumanitarnyj centr.

Стаття надійшла до редакції 21.03.2015 р.